

Türk-Alman Ticari İlişkilerinde Yeniden Canlanma: 1949-1954 Yılları

Revival of Turkish-German Commercial Relations: 1949-1954

Hilal KARAVAR *

Öz: Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler, 1924 yılında başlayıp 1944'e kadar sürmüştür. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin silah sanayisinde kullanılan kromu Almanya'ya ihraç etmesi, ticari ilişkilerini sürdürmesi Amerika ve İngiltere'nin Türkiye'ye nota vermesiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Almanya'ya savaş ilan etmiş, ticari faaliyetleri 1948 yılına kadar durdurmuştur. Türkiye savaşın bitiminde sonra ABD'den ekonomik yardım talebinde bulunmuştur. Ancak ABD buna yanaşmamıştır. Daha sonra İngiltere'nin uyarısı üzerine ABD'nin tavrı değişmiştir. Çünkü savaşın bitmesiyle birlikte Avrupa'nın Sovyet tehdidine karşı yeniden güçlendirilmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ABD, Truman Doktrini ve Marshall Planı/Yardımlarıyla Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, bu yardımlardan faydalanmak amacıyla IMF ve Dünya Bankasına üye olmuştur. Türkiye, Avrupa'daki bu ticari canlanma sürecine katılmış, özellikle tütün ve pamuk ürünlerinin tekrar Alman piyasasında yer bulması için temaslarda bulunmuştur. Türkiye'nin, 1951'de Almanya'yla olan savaş haline resmen son vermesi savaş döneminde ortaya çıkan bazı sorunların çözülmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Almanya-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 1944 öncesi rakamlarına ulaşmıştır.

Anahtar sözcükler: Marshall Planı, Sovyetler, Truman Doktrini, Batı Almanya, Tütün, Pamuk, İhracat, İthalat

Abstract: Economic relations between Germany and Turkey began in 1924 and lasted until 1944; but during the Second World War, Turkey's chrome was exported to Germany and used in the arms industry and, continuing commercial relations with Germany resulted in a diplomatic note to the United States and Britain not to Turkey. In addition, Turkey declared war on Germany and commercial activities were stopped until 1948. After the end of the war, Turkey requested financial assistance from the United States. However, the United States did not grant it. Then, upon the warning of England, the United States attitude changed. Because, with the end of the war, the strengthening of Europe against the Soviet threat had emerged as an important task. Consequently, the United States tried to ensure the economic development of Europe through the Truman Doctrine and the Marshall Plan of aid. Turkey, IMF in order to benefit from this assistance and has been a member of the World Bank. Turkey, participated in this commercial revival process in Europe, particularly talks to find a place again in the German market of tobacco and cotton products. Turkey, officially ending the war in 1951 during the war with Germany emerging into paved the way for solving some problems. Also it reached the figures before 1944 commercial relations between Germany and Turkey.

Keywords: Marshall Aid, Soviet, W. Germany, Tobacco, Cotton, Imports, Export

Cumhuriyetin ilanından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler, 3 Mart 1924'te Ankara'da Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla başladı. Bu antlaşmayla karşılıklı konsolos-

* Öğr. Gör. Dr., Manavgat MYO, Antalya. hilalkaravar@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3976-2649>

lukların açılması yoluyla ticari ilişkilerin başlatılmasına karar verildi. 12 Ocak 1927'de Karşılıklı İkamet Anlaşmasını imzalayan Türkiye ile Almanya, birbirlerini kendi sınırları içerisinde en imtiyazlı yabancılar statüsünde kabul ettiler (Ercan 2006, 7-8). Dr. Kurt Kohler, Oluf Kölmann ve Wilhelm Eilere tarafından Nisan 1934'te Almanya'nın Ortadoğu'daki kültür politikaları hakkında rapor hazırlandı. Bu raporda Almanya'nın Önasya'ya nüfuzunu sokmak için Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu (örnek olarak ise Türk subaylarının öğretmen sıfatıyla Afganistan'da çalışmaları verilir) belirtildi. Bu sebeple Türkiye ile olan askeri, kültürel ve ekonomik ilişkilerin arttırılmasına dair tavsiyelerde bulunuldu. Ayrıca öğrenci değişiminin kolaylaştırılması, kültür derneklerinin arttırılması konularına değinildi (BCA. 30.10.231.558.9: 3). Nitekim Türk-Alman ilişkilerinde verilen bu raporun izlerini görmek mümkündür. Ekonomik yönden incelendiğinde 1924-1939 yılları arasında Türkiye'de Alman menşeli dört firma etkin oldu. Bunlar Philipp Holzmann Şirketi, Julius Berger Şirketi, Hochtief Şirketi ve Wayss u. Freytag Şirketidir. Philipp Holzman Şirketi, Ankara'daki büyük yapılar, Gazi Çiftliği, Ziraat Bankası, Ankara ve İzmir'de birer banka inşasını; Hochtief Şirketi, Sümerbank için fabrikalar, Seyhan Barajı; Ankara Garı; Trabzon, Aydın, Isparta şehirlerinin su tesislerini ve Ankara'nın ilk kanalizasyonunu yaptı. Julies Berger Şirketi, çeşitli büyük yapıların yanında 400 km'lik demiryolunu; Wayss u. Freytag Şirketi Ankara'daki Sümerbank yapısını ve çeşitli hububat ambarlarını inşa etti. Bu işler 170 milyon markı buldu. Yine Gölcük liman inşaatı da Alman firmalara verilmiş olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla küçük bir kısmı ancak yapılabilmiş ve işe devam edilemedi (Heinrich 1951, 57). Türk endüstrisini oluşturma çabalarında Alman makine sanayisinin 1926'da Türkiye'deki yatırım payı %45.3, 1932'deyse %57.7'dir. Ek olarak Türkiye'nin makinalı tarıma geçmesinde ve Türk tarımında Alman makinelerinin kullanılmasında Ankara'daki Ziraat Mektebinde görevli olan Alman öğretmenler ve uzmanların etkisi büyük oldu (Özgüldür 1993, 51-52).

1934 yılında Almanya, Türkiye'ye 20.000.000 liralık kredi açar. Çünkü Türkiye'de 1930 yılından sonra devlet eliyle önemli sanayi yatırımlarına başlamış olduğundan, fabrikalar için önemli miktarda sermaye ve teknolojik yardım gerekmektedir. Devlet tarafından kurulan Kayseri Uçak Fabrikası ile İzmit'teki Seka Kağıt Fabrikasının makinelerini Almanya sağlarken karşılığında Türkiye'den tarımsal ürün ve hammadde aldı. Ancak bir süre sonra Almanya, Türkiye'nin dışsatımının %50'sini, dışalımının %45'ini sağlar hale geldi. Bazı ürünlerde tek alıcı konumuna gelen Almanya, Türkiye'den aldığı ürünlerin fiyatlarını belirlemeye çalıştı (Karavar 2019, 223-224).

6 Mart 1937'de William Bird imzasıyla Newyork'ta çıkan The Sun gazetesinde Türkiye-Almanya arasındaki ticari ilişkilerle ilgili bir yazı çıktı. Yazıda, Türkiye'nin genel ticaretinin %54'ünü Almanya'yla yaptığından bahsedilerek Türkiye'nin Almanya'nın insafına kalmış bir şekilde gireceği konusuna değinildi. Aynı yazıda, Almanya'nın Türkiye'nin pamuk üretimini iki katına çıkartacak geniş bir sulama projesi teklifi yer almaktaydı. Projeyi Alman sermayesinin, Alman makinelerinin ve Alman mühendislerinin yapması önerilse de Türkiye'nin bu teklife sıcak bakmadı (BCA. 30.10.0.0/162-133-2: 1-6). Bunun sebebiyse Türk-Alman ticaretinin gittikçe artmasıyla Almanya'nın bazı ürünlerde neredeyse tek alıcı konumuna gelmiş olmasıdır. 1930'ların sonlarına doğru Almanya'nın Türk dış ticaretinde bu denli etkin olmasının temel sebebi, Türk mallarını yüksek fiyata satın almasıdır. Mesela Almanya, Türk pamuğuna dış piyasada ödenenden %12-40 oranında daha fazla ücret ödedi. Böylece krling sistemi içerisinde Türkiye'yi daima alacaklı konumuna getirerek karşılığında Alman malı satın almasını zorunlu hale getirdi (Özkan 2013, 76). Kliring sistemi, iki taraflı bir takas sistemi olup bir ödeme biçimidir. Bu sistemde Türkiye'nin Almanya'dan 45 milyon lira alacağı birikti. Türkiye, biriken parasını kullanabilmek için Kurupp'un Germania tezgahlarına gemi siparişi vermek durumunda kaldı. Bu döngüden çıkmak isteyen Türkiye, 1936'da dış ticaret anlaşmasının süresi dolunca ihracatının %15'ini döviz olarak almak istedi. 15 Eylül 1937'de imzalan anlaşma Türkiye'nin

istediği şekilde olmasa da 26 Temmuz 1938’de yeniden müzakere edilerek Türkiye’nin istediği düzeltmeler yapıldı (Tekeli, İlkin 2014a, 58).

1936’dan 1938’e kadar Almanya, Türkiye’nin en fazla ithalat yaptığı ülkelerden biridir. Türkiye’nin ithalatının %44.9’u Almanya’dan sağlanırken Türkiye’nin Almanya’ya ihracatı %43.1 oranındadır. 1945’te ise Türkiye ithalatının %23’ü İngilizlerle yapılmış, Almanya’dan ithalat %0.6’ya düşmüş; Türkiye Almanya’ya mal gönderemez oldu (Galliner 1951, 22).

İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Demokrat Parti döneminin ilk iktidar yıllarında, Türk-Alman ticari ilişkileri ile ilgili literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Makalenin amacı II. Dünya Savaşı sırasında kesilen Türk-Alman ticari ilişkilerinin Demokrat Parti döneminin ilk iktidar yıllarında yeniden canlanma sürecini ortaya koymaktır. Makalede arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve TBMM Tutanak Dergileri kullanılmıştır. Bu belgelerdeki ekonomik açıklamalara makalede yer verilmiştir.

1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman Ticari İlişkileri

II. Dünya Savaşı’nın başlamasından dört ay evvel yani Mayıs 1939’da Almanya’dan ithal edilecek çimentoları karşılayacak olan firma, çimentoları teslim edemeyeceklerini bildirdi. Ayrıca Almanya’ya Türkiye’nin yapacağı krom teslimatının durdurulup durdurulmadığı hakkında bilgi istemiştir. Almanya’nın siparişleri karşılamakta zorlaştığının görülmesi üzerine TBMM’de, ihtiyaç duyulan malzemenin başka ülkelerden alınıp alınmayacağı görüşüldü. Almanya’ya 1939 sonuna kadar sevk edilmesi gereken 33.400 ton kromun durumu da hükümeti endişelendirdi. Zira krom cevheri teslimatına devam edilmeyeceği bildirilmiş olmasına rağmen Almanya’dan konuyla ilgili açıklama gelmedi. Kromun satışının yapılamaması durumunda krom işletmelerini geçici süreliğine tatil etme düşüncesi İktisat Vekâletine bildirildi (BCA. 30.18.1.2/87-63-1: 6-9). Ancak savaşın başlamasını takip eden yıllar Almanya’nın Türkiye ile olan ticaretini zorunlu kıldı. Özellikle kromun silah sanayisindeki önemi Almanya’nın savaş sırasında bu hammaddeye olan ihtiyacını arttırdı. 1941’de Türkiye’ye gelen bir Alman heyet ticari temaslarda bulundu. Clodius Anlaşması olarak anılan sözleşmeyle Türkiye, 1943-1944 yıllarında Almanya’ya 90 bin ton krom satmayı kabul etti (Özduman 2008, 72). 1944 yılının ilk iki ayında Türkiye’nin Almanya’ya yaptığı krom ihracatı artarak 46.783 tona ulaştı (Doğan 2014, 95). Devlet Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğü Almanya’ya II. Dünya Savaşı öncesinde Karadeniz tipi 5’şer bin tonluk 3, Mersin tipi 3 bin tonluk 1 gemi siparişi vermişti. Ancak Almanya’nın savaşa girmesi üzerine inşalarına devam edilemeyeceği ve Türkiye’ye getirilmesi mümkün görülmediğinden gemilere ait hesaplar tasfiye edildi. 1942’de Devlet Demiryolları adına Almanya’ya malzeme satın almaya giden heyet önceden sipariş verilen Karadeniz tipi 5 bin tonluk “Şalon” gemisinin halen tersanede olduğu gördü. Tersane görevlileri, Alman Deniz Bakanlığından izin alınması, mürettebatın Türkiye’den gönderilmesi ve geminin geçeceği sularla alakalı olan devletlerden izin alınması halinde gemiyi Türkiye’nin alabileceğini söyledi (BCA. 030.10.169-176-28, 1).

12 Haziran 1940’ta Alman hükümeti ile 21 milyon liralık anlaşma imzalandı (BCA. 30.18.1.2. 91-67-9: 1). Aynı yılın 30 Haziranında, 1939 tarihinden önce Almanya’ya verilmiş olan siparişlerin ithali ile yeni siparişler vermeyi mümkün kılacak plafon/mal alımlarında en yüksek alım miktarı konulması ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığına yetki verildi. Dışişleri Bakanlığı tarafından Almanya ile imzalanan yeni ticaret anlaşmasında iki hükümet Türkiye’nin Almanya’ya 21 milyon liralık ihracatına karşılık Almanya’dan 21 milyon liralık ithalat yapma konusunda anlaşılabilir. Anlaşma metninde A1, B1 ve C1 listeleri Alman mallarını simgelerken A, B ve C listeleri Türk mallarını ifade eder. A1-A ile B1-B ile C1-C ile mübadele edilecektir (BCA. 30.18.1.2/91-63-15: 1-6). Liste A’da toplam değeri 8.830.000 lira değerinde arpa, darı, yağlı tohumlar, zeytinyağı, sülfürlü yağ, tiftik, çeşitli keçi kılı, pamuk, afyon, pendermit, zımpara, keten, iplik döküntüleri, deri, palamut ve palamut özü bulunmaktadır. Türkiye bu

mallar karşılığında Almanya’da 8.830.000 değerinde Gölcük tersanesi için elektrikli alarm tesisatı, 39 Krup lokomotif, demir köprü, DDY için yedek aksam, yolcu ve yük vagonu (118 adet), foraj tesisatı, askeri fabrikalar için koki, makine tesisatı ve yedek aksam, malzeme ve hammadde; samot tuğlası, zırlı golvat vantilatörü, görc pusla tevcih aleti, görc kolimotörü, kapsül; Hamızlı Kibrit ve Süperfosfat, Sivas Çimento, Ereğli Mensucat, Klorkali, Merinos, Birleşik Yün İplik, İzmit Selüloz, Kundura, Şeker, Malatya Mensucat, Etibank Müessesatı, Kozlu Madenleri, Türkîş Kilimli Madenleri, Adana “Malatya” Mensucat Fabrikaları için gerekli malzemeyi alacaktır. B Listesindeyse 8. 610.000 lira değerinde tütün, peynir, taze ve konserve balık, bakla ve nohut, kuşyemi, kepek ve küspe, paçavra, yonca ve balmumu bulunmaktadır. Bunların karşılığında Almanya’dan yine fabrikalar için aksam alınacaktır. C listesinde ise 3.560.000 lira değerinde ceviz ve fındık, üzüm, çeşitli kuru yemiş, incir, bağırsak, mazı, kitle, meyankökü ve çöven bulunmaktadır. Karşılığında Almanya’dan yedek parça alınacaktır (BCA. 30.18.1.2/91-63-15: 7-15) Türkiye ile Almanya arasında 25 Temmuz 1940’da hususi anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya çeşitli tarihlerde bazı eklemeler yapıldı. Örneğin aynı yılın 30 Aralık’ında ceviz ve fındık kontenjanı 2 milyon liraya çıkartıldı (BCA. 30.01-93-119-20: 1). 9 Ekim 1941’de ticari değişimler için yapılan düzenlemede 55 milyonluk kontenjana ek olarak Alman Hükümeti tarafından 450 bin lira değerinde 2.250 kilo ateberin -sıtma tedavisinde kullanılan- ihracına izin verilmesi ve karşılığında Almanya’ya Türkiye’den gönderilen afyon kontenjanı arttırıldı (Kanunlar Dergisi 1941, 1-4). 1943’te 3000 kg ateberin-afyon değişimi yine gündeme geldi. Bunun üzerine TBMM tarafından Türk-Alman Ticaret Anlaşmasında afyon kontenjanının arttırılabilmesi için Hariciye Vekâletine yetki verildi (BCA. 030.01.101-28-1,1). Almanya’dan sıtmayla mücadele için ateberin alınması, TBMM’de bu maddeyle ilgili tartışmalara neden oldu. Bursa Milletvekili Dr. T. Simer, ateberinin Amerika’da ve Almanya’da sıtmayla mücadele için kullanıldığından bahsetti (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 230).

Tablo 1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Sıtma Hastalığı (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 15)

Yıllar	Muayene edilen kişi	Tedavi edilen kişi
1939	2.313.290	788.027
1940	2. 445 272	1 094 919
1941	2 432 296	991 291
1942	1 775 816	784 967
1943 (ilk yedi ayı)	996 930	726 024

Sağlık Bakanı A. Hulusi Alataş, 5 Ocak 1944’te TBMM’de sıtmayla mücadele ile ilgili soruları yanıtladı. “1940 senesinden sonra tek elden satışı yapılan kinini tedarik edemedik. 1941 senesi için siparişini kabul ettirdiğimiz ve bedelini tesviye ettiğimiz 64 ton kinini tesellüme imkân olamadı. 1941 senesindeki 46.000 kilo, 1942 senesindeki 12.120 kilo, 1943 senesindeki 7.600 kilo kinin sarfiyatımız ve 1944 senesi için ayırdığımız 5.000 kilo kinin stoklarımızdan temin edilmiş bulunmaktadır. Kinin alış verişinin döviz ile oluşu ve bir zamanlar döviz bütçemizdeki sıkıntı nazarı dikkate alınacak olursa iki seneliğe yakın tam ihtiyacı karşılayacak stok yapılabilmiş olması azımsanamaz. Memleketimizin en kıymetli mahsulleri ile mübadele edilmek üzere son iki sene içinde 36 ton kinin muadilinde sentetik sıtma ilâcı siparişi kabul ettirilebilmiş ve bunun büyük bir kısmı da tesellüm edilmiştir. Kinin eksikliğini tamamlamak için 1942 senesinde 1.880 kilo kinine muadil 1943 senesinde 13.540 kilo kinine muadil sentetik sıtma ilâcı sarf ettik”.

Savaş boyunca Türk-Alman ticari ilişkilerinin sürmesi İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin 14 Nisan 1944’te Türkiye’ye nota vermesine yol açtı. Notalarında Almanya ve müttefiklerine verilen malların savaşı devam ettirmek için zaruri kabul edilen mallar olarak: krom, bakır, demir-çelik, nebati yağ, yağlı tohumlar, deri sanayisinde kullanılan maddeler, mazı, deri,

pamuk, pamuk paçavra döküntü ve kazıntısı, yün paçavrası, tiftik, ipek koza döküntüsü, kendir, keten, afyon, kuzu bağırsağı ürünlerinin adları geçmektedir. Türkiye'nin bu malzemeyi ihraç etmeye devam etmesi durumunda Türkiye'ye de bitaraf memleketlere uygulanan tedbirlerin uygulanacağı uyarısı yapıldı (BCA. 30.10.0.0/163-140-18, 2-3 12 Nisan 1944'te Nadir Nadi köşe yazısında bu kararı Türkiye ve Almanya açısından değerlendirdi. Yazısında "...*Almanya ile alışverişimizi kestiğimiz takdirde on binlerce hastamız ilaçsız kalır...*" ifadesiyle Türkiye'nin Almanya ile yaptığı ticaretin sağlık boyutuna dikkat çekti. 21 Nisan 1944'te Türkiye, Almanya'ya krom ihracatını durdurdu (Doğan 2014, 96-97). İngiltere, Temmuz 1944'te Türkiye'yi bir kez daha Almanya ile ticari ilişkilerin kesilmesi konusunda uyardı). Müttefik devletler, Almanya ile ticaretini kesmesinde Türkiye'yi cesaretlendirmek için Türkiye'den yapacakları ihracatı arttırma sözü verdi (Tekeli & İlkin 2014b, 226). 1 Ağustos 1944'te toplanan TBMM, Almanya ile olan ilişkilerin kesilmesine karar verdi. Türkiye'de bulunan Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmeleri için 10 gün süre tanındı. Ayrıca Almanya'da çeşitli sebeplerle -öğrenci, tüccar, hasta vs- bulunan Türk vatandaşları da geri çağrıldı (Doğan 2014, 100-101). 5 Ağustos 1944'te Almanya Büyükelçisi Von Popen Türkiye'den ayrıldı. 6 Ağustos'ta 107'den oluşan Alman iş adamları ve basın mensupları Türkiye'yi terk etti. 11 Ağustos'a kadar 3000 kadar Almanya Türkiye'den ayrılmaları için süre tanındı (Tekeli & İlkin 2014a, 530).

2. İkinci Dünya Savaşı Sonunda Avrupa'da ve Türkiye'de Yaşanan Gelişmeler

II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürge yönetimlerinden bağımsızlık kazanan ülkelerde kalkınma tartışmaları yaşandı. Hem Amerika hem Sovyetler, Batının dışında kalan bu ülkelerin ekonomik sorunlarına çözüm bulmalarına yardım etmeye çalıştılar (Meşe 2016, 256). Ayrıca 1946 yılının ilk aylarında Yunanistan'da komünistlerin, İran'daysa bağımsızlık yanlısı siyasetin güç kazanması, Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş durumuna geçmesine neden oldu (Örnek 2015, 73). Eski İngiliz Başbakanı Churchill, 5 Mart 1946'da ABD'ye gitti. Burada yaptığı bir konuşmada Sovyet tehlikesine karşı İngiltere ve ABD'nin birleşmesinin öneminden bahsederek Sovyetlerin nüfuz sahibi olduğu alanı (Baltık Denizindeki Stettin'den Adriyatik kıyılarındaki Trieste'ye kadar) kastederek Avrupa'nın ortasına *demir perde* çekildiğini söyledi (Merih 2006, 24). 1947 yılı başından itibaren ABD kamuoyunda yer alan komünizm tehlikesi uyarıları, yöneticilerin ve halkın Sovyetlere karşı bakışını değiştirdi. Özellikle Amerikan Senatörü McCarty, ABD'de komünizme yol açabilecek her türlü siyasi ve kültürel aktiviteyi soruşturmaya tabi tuttu (Meşe 2016, 58). Dış politikadaysa 1947'de İngiltere'nin ABD'ye bir süredir Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'a verdiği askeri ve ekonomik yardımı veremeyeceğini bildirmesi Amerikan siyasetini yeniden biçimlendirdi. İngiltere, Sovyetlere karşı Batı'nın korunması için Yunanistan ve Türkiye'ye mutlaka yardım edilmesi gerektiğinin altını çizdi. Bunun üzerine 12 Mart 1947'deki Amerikan Kongresinde Başkan Truman, ilk kez dünyanın iki ideoloji arasında bölündüğünden bahsetti. Komünizm tehlikesi altında bulunan Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılacağını açıkladı (Ertem 2009, 387). Aslında Türkiye bozulan ekonomisini düzeltmek için 1945 yılı başında Amerika'dan 300 milyon dolarlık yardım talep etmişti. Türk ekonomisinin bozulma sebepleri arasında ise Sovyet tehdidinde karşı orduyu terhis edememesi ve Sovyetlerle bir savaş ihtimaline karşı elinde bulunan 245 milyon dolarlık altın ve döviz stokunu kullanmak istememesidir.

Amerika'ya göre, Avrupa'nın Sovyet yayılmacılığına karşı ekonomik ve manevi olarak güçlendirilmesi gerekiyordu. Walter Liomann –Amerikalı düşünür- Avrupa'da tek tek ülkelere yardım edilmesinden bir bütün olarak yardım edilmesi görüşündeydi. Böylece ekonomik bütünleşme hızlanırken yeniden imar da kolaylaşmış olacaktı. Yani tüm ülkeler tek bir tamir programının tarafları olmalıydı (Erhan 1996a, 275-276). Özellikle Doğu Avrupa'da Sovyet gücünün etkinlik kazanması sonunda Batı-Doğu Avrupa arasındaki ticari ilişkiler sekteye

uğradı. Doğu Avrupa ülkelerinin dışarıya mal satıp sadece kendi aralarında mal alımı yapması Batı Avrupa devletlerinde ticari sıkıntı yaşatmaya başladı (Erhan 1996b, 265). Bu durumdan tek etkilenen Avrupa değildi. Avrupa'da dolar stoklarının erimesi Amerika'yı da etkiledi. Zira Avrupa devletleri Amerika için büyük bir pazar konumundaydı. Amerikan ihracatının azalması, ülke açısından enflasyonun ve işsizliğin artması anlamına gelmekteydi. 1946'da Amerika'nın sanayi üretimi %30 azalırken 500 bin olan işsiz sayısı 2.7 milyona yükseldi (Erhan 1996b, 267-268).

5 Haziran 1947'de Amerika Dışişleri Bakanı Marshall, Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmasında Avrupa'nın durumu ve yapılması gerekli olan işler hakkındaki görüşlerini açıkladı (Milliyet 1995, 25). Marshall Planı olarak adlandırılan bu nutuk, Avrupa'nın bir bütün olarak iyileşmesini öngörmekteydi ve 1948'de Kongre'de onaylandı (Güney 2006, 109-110). Marshall Programı'nın, Truman Doktrini'nden ayıran en temel özelliği ekonomik tamire vurgu yapması ve ekonomik yardımların ulusal düzeyden bölgesel (tüm Avrupa kıtası) düzeye çıkartılmasıdır (Merih 2006, 59). Türkiye'ye ABD kredilerinin verilmesinin koşulu ise Türkiye'nin ekonomik olarak dünya ekonomisine girmesiydi. Bu sebeple Şubat 1947'de Türkiye, IMF ve Dünya Bankasına üye oldu (Altun 2007, 120). Marshall Planı, 12 Temmuz 1948'de Paris'te toplanan 16'lar konferansı ile çalışmalarına başladı. Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi olarak çalışan konferansta, çalışma programı ile ABD'ye gönderilecek olan genel raporun içeriği hakkında çalışmalar yaparak prensip kararları verdi. Bu kararları vermeden önce raporun oluşturulması için Paris Konferansında, her devletten 1938'den başlayarak 1951 yılına kadar devreler halinde üretim, tüketim, ithalat ihtiyacı, ihraç imkânları ve üretim araçları ihtiyacına dair tahminler istendi. Türkiye bu sorulara yanıt vermiş ve 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık malzemeye ihtiyaç duyduğu tespitini komisyona bildirmiştir (TBMM Zabıt 1948, 4-5).

Avrupa İktisadi İşbirliği Komisyonu, 1947'de kendisine on altı ülkeden gelen raporlar doğrultusunda Kalkınma Programı hazırladı. Programın ana esasları arasında; konferansa katılan her ülkenin kendi üretimini arttırması için yapılması gerekenler, mali istikrarı sağlayacak tedbirler, plana dâhil olan devletlerarasında azami işbirliği sağlamak ve bu devletlerle Amerika arasında özellikle ihracat vasıtasıyla mal mübadelesinde meydana gelecek açıkları gidermek vardı (Şibay 1949, 10). 18 Nisan 1948'te Türkiye, Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesini imzaladı. 8 Temmuz 1948 tarih 5253 sayılı kanunla ise "Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması" onaylandı. Türkiye, 1948-1949 devresi için biri 30 milyonluk, diğeri birincinin yerine kaim/birinin yerine kullanılmak üzere 38 milyonluk iki İstikraz Anlaşması imzaladı. 1949-1950 devresi için ise 1 milyonu teknik yardım olmak üzere 36 milyon dolarlık ek bir İstikraz Anlaşması yapıldı (BCA. 3.01-125-801-5, 6). Bu yardımlarda tüm ülkelere tiraj hakkı verildi. Tiraj hakkı, bir ülkenin diğerk ülkeden ihraç ettiğinden daha fazla ithalat yapmak mecburiyetinde kaldığında kullanılan sistemdir. Bu sisteme göre, alacaklı olan devlet bu alacağını, karşı devletin Marshall Planından alacağı meblağdan tahsil etmekteydi (Tören 2006, 51). Böylece ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkileri düzenlenmiş oldu. Marshall Yardımında, Türkiye'nin aldığı yardım tüm yardımların binde 36'sı olup gelen yardımların %60'ı tarıma ayrıldı (Öğreten 2014, 40). Temmuz 1950'den 1951'e kadar Marshall Yardımlarından Türkiye'ye direkt yardım olarak 45 milyon dolar ayrıldı. Bu paranın 37.2 milyon doları Umumi İktisadi Program için 7.8 milyon doları askeri malzeme alımı içindir. Ayrıca Avrupa Tedyeler Birliği tarafından Türkiye'ye ilk kez 25 milyon dolar kredi ayrıldı (Hughes 1952, 25).

3. 1948-1954 Yeniden Canlanan Türk-Alman Ticareti

1944 yılı Ağustos ayında Türkiye-Almanya arasındaki siyasi ve ekonomik faaliyetler kesildi, 1949 yılının son aylarında yeniden başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından

1948'de Frankfurt'a giden Türk ticaret heyeti, Almanya'daki Amerikan işgal bölgesi komutanı ile tütün ihracı hakkında görüştü. Amerikan işgal komutanının iki milyon kg. talebi, Türk heyet tarafından -miktar az bulunduğu için- karşılanmadı. Bunun üzerine Türkiye, miktarın arttırılması amacıyla Amerikan hükümeti nezdinde teşebbüste bulundu. Ancak ABD, Türkiye'nin bu fiyat yükseltme talebini ötelemedi. ABD, Türkiye'nin tütün meselesiyle Marshall Planı uygulanmaya başladıktan sonra ilgilenecekleri cevabını verdi (TBMM Zabıt Ceridesi 1948, 1002). Ticaret Bakanlığının yaptığı tebliğe göre, 16 Aralık 1948'de Frankfurt'a giden heyet, Almanya'daki işgal bölgeleri askeri idareleriyle ticaret ve ödeme anlaşması yaptı. Ocak 1949'da yürürlüğe girecek ve 30 Haziran 1949'a kadar sürecek olan bir anlaşmayla işgal bölgeleri Türkiye'den 10 milyon dolarlık tütün alacaklarına dair taahhüt mektubu verdi (Son Posta 1949, 1). Aslında ticaret anlaşmasının Batı Almanya ile imzalandığını söylemek doğru olmaz. Zira 15 Ocak 1949 yılında Frankfurt'ta imzalanan anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya'daki Amerika Bileşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Fransız işgal bölgelerindeki Askeri Hükümetleri arasında Ticaret ve Ödeme Anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre Türkiye'den Almanya'ya büyük kısmı ziraat ürünü olmak üzere toplam 43.395.000 dolar tutarında ihracatın yapılması planlanırken; Almanya'dan Türkiye'ye büyük çoğunluğu kimyasal olmak üzere toplam 32.395.000 dolarlık ihracat yapılacaktır (Kanunlar Dergisi 1949, 158-166; Son Posta 1949a, 7).

Alman Reemtsma Sigara Fabrikası temsilcilerinden oluşan beş kişilik heyet, kendilerine tahsis edilen 10 milyon dolarlık tütün tahsisatını kullanmak üzere Türkiye'ye geldi. Heyetin temsilcisi olan Von Waldow, Marshall Yardımı gereğince ABD'den Virginia ve Karolin tütünleri aldıklarını belirterek bu tütünleri Türk tütünleriyle belli oranda birbirleriyle karıştırdıklarını beyan etti (Son Posta 1949b, 2). Türkiye, Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonunda kurulan Tütün Komisyonuna Türk tütüncüleri arasından seçilen bir heyet gönderdi. Burada asıl önemli olan nokta ise Türkiye'nin tütün meselesi üzerindeki ciddiyetidir. Paris'teki bu çalışmada meselenin yalnızca Batı Almanya'ya tütün satmak olmadığı belirtildi. Tütün meselesinin çözümü Marshall Planına dâhil olan 16 devletin kendi aralarındaki prensiplerine dayandırıldı. Şöyle ki: On altı ülke birbirleriyle alış-veriş yapma mecburiyetindedir. Marshall yardımından yararlanan devletlerden biri tütün üreticisi kalanlarsa alıcısı; üretici devletin bu alıcılara satması gerekir. Doğal olarak Amerika'nın kendi tütününü bir Avrupalı devlete satması aykırıdır. Nitekim Türkiye'nin bu tezi kabul edildi (TBMM Zabıt Ceridesi 1948, 1003).

Aralık 1950'de Alman hükümeti ile Türkiye arasındaki ekonomik faaliyetleri arttırmak ve tütün satışını kolaylaştırmak amacıyla bir heyet gönderildi. Ocak 1951'deyse üç yıl içinde alınması şartıyla Almanya'ya otuz beş bin ton tütün satılması ile ilgili anlaşma imzalandı (BCA. 30.18.1.2/124-95-1, 10-12). Ancak Alman Sigara Firmaları, kendi hükümetlerinden sigaralar üzerine konulmuş olan ağır vergilerin indirilmesi şartıyla Türk tütününden sigara yapmayı kabul ettiler. Almanya ile ilgili bir diğer sorunsal anlaşma gereğince Türkiye'den ve Yunanistan'dan almış oldukları tütünü Amerika'ya satmasıdır. 1949'da yapılan protokolle Almanya, Türk tütünlerini Amerika'ya satmama taahhüdünde bulunduğu halde aksini yaptı. Bu durum Türkiye'yi iki şekilde zarara uğratmaktaydı: İlk olarak Virginia tütününün hâkimiyetinin devam etmesini sağlarken diğer taraftan ABD'nin Türkiye'den döviz karşılığında alacağı tütünleri alamaz hale getirmesidir. (Yazman 1951, 1). 1950 Mayıs'ında Batı Almanya ile İtalya, Türkiye'den tütün satın almayı talep etti. Alman firmalar tütün karşılığında tıbbi ilaç ve makine verme teklifinde bulundu (Milliyet 1950a, 2). Aynı yılın ilk üç ayı içindeyse Almanya'ya 5.071.653 lira değerinde tütün satışı gerçekleşti (Milliyet 1950a, 4). Almanya'nın Karadeniz piyasası tütünlerinden 1000 ton alması piyasada canlılık yarattı (Milliyet 1950m, 1). Batı Almanya ticaret temsilcisi Dr. Schöne Tütüncüler Birliğini ziyaret ederek tütün tüccarlarıyla görüştü (Milliyet 1950d, 2). 1 Temmuz 1950-30 Haziran 1951 arasında Türkiye-Federal Almanya Cumhuriyeti arasında mübadele edilecek olan mallarla ilgili olarak 27 Haziran 1951

tarihinde TBMM’de görüşme yapıldı. 1949-1950 yılında Almanya’dan 416 bin dolar değerinde traktör, traktör pulluğu, atla çekilir zirai aletler ve hububat hangarları satın alındı (BCA. 030.01.80-507-5, 8) 1950 yılının ilk beş ayında Türkiye’nin Almanya’dan yaptığı ithalat 34,5 milyon; ihracatı ise 50 milyon lira oldu (Milliyet 1950i, 2)

Devlet Üretme Çiftliklerinde tohum dağıtma deposu olarak kullanılmak üzere 25 hangar yapılmasına karar verildi. Hangarların Batı Almanya menşeli ve portatif olması kararlaştırıldı. Ayrıca Batı Almanya’dan Türkiye’deki demir ithalatçılara ucuz demir teklifi geldi. O dönemde Türkiye’deki demir fiyatları yüksektir. İthalatçılar, Bakanlıktan lisans permilerinde cömert davranmasını istedi (Milliyet 1950b, 2). 1950 yılının eylül ayı içinde Almanya’da yapılacak iki fuara Türkiye de davet edildi. Almanya’da Türk halılarına olan talebin artması üzerine Alman hükümeti halı ticareti için 25000 dolar ayırdığını Ticaret Bakanlığına bildirdi (Milliyet 1950c, 2). 1950’de Batı Almanya Türkiye’den 51.686 milyon dolarlık mal satın alırken Türkiye’ye 56,331 milyon dolarlık ihracatta bulundu (Dessecker 1951, 24).

Almanya ile olan ticari ilişkiler yalnızca tütün üzerine değildir. Dönemin başında devlete ait çeşitli kurumların Almanya’ya verdikleri siparişlerle ilgili haberler yer aldı. Örneğin *Toprak Mahsulleri Ofisi*, Almanya’ya balık ağı siparişi verdi (Milliyet 1950g, 2). *Denizyolları İdaresi*, Almanya’ya iki palamar ve kılavuz motoru sipariş etti (Milliyet 1950j, 2). Yine Denizyolları İdaresinin, Almanya’da inşa ettirdiği liman motorlarının ikisi haziran ayı içinde geldiği Milliyet gazetesinde (1951b, 2) okuyuculara duyuruldu. 1951 yılı içinde Almanya’da D. W. Kremer Sohn firmasının inşa ettiği araçlardan dört adet amale motorunun inşası biterek Türkiye’ye gönderildi. Kılavuz motorlarının ikisi ve 300 tonluk su gemisinin de inşası biterek denize indirildiler. Ottensener Eisenwer firmasının inşa ettiği sekiz adet kazan da Türkiye’ye gönderilmeye başlandı (BCA. 30.10.0.0/268-807-3, 32). Türkiye, 1951 yılında Almanya’ya 234 milyon liralık ihracat; 266 milyon liralık ithalat yaptı (Baade 1952, 26). Marshall Planı kapsamında Devlet Deniz Yollarına sağlanan tiraj hakları ile 1952 yılına kadar Almanya’dan bir adet römorkör (700 HP), üç adet römorkör (400 HP), dört adet kılavuz motoru, dört adet amale motoru, bir adet dalgıç motoru, bir adet su gemisi, iki adet şehir hattı gemisi ve iki adet gemi kazanı alındı (Tören 2006, 162). İngiltere, Almanya ve İspanya’nın Türk fındığına olan talebin artması Giresun fındığı fiyatının 80-85 kuruştan 95-100 kuruşa yükselmesine neden oldu (Milliyet 1950l, 2) Türkiye, Almanya’dan Marshall yardımının verdiği tiraj hakkından faydalanarak Karabük tesislerini verimli hale getirebilecek 21 kok fırını kapsayan bir batarya aldı. Bir milyon dolara mal olan batarya sayesinde ısı artarak kömürün koka çevrilme işlemini kolaylaştırılacağı düşünüldü (Milliyet 1950h, 5). Aynı kapsamda İzmir Körfezi için 14 mil süratli 300 kişilik 2 şehir hattı gemisi siparişi verildi (Milliyet 1950k, 2). Ayrıca demiryollarındaki araçlarının fazlaştırılması için 16 motorlu trenin tiraj hakları ile Almanya’dan getirilmesi kararlaştırıldı (Milliyet 1951c, 1). Marshall yardımında verilen paranın tiraj hakkında Almanya’yla yapılacak olan ticarete ayrılan 14.5 milyon doların tamamı kullanıldı (Milliyet 1950a, 5).

Türkiye-Almanya arasındaki ticari ilişkiler tekrar canlanmaya başlasa da iki ülke arasında önemli iki sorun vardır. Bunlardan ilki 2/3 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye-Almanya arasındaki siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin durdurulmasının ithalat yapan tüccarları etkilemesidir. İşgalden evvel Almanya’ya sipariş verilen malzemenin bedellerinin %25’ini avans olarak ödeyen tüccar, alacaklarını tahsil için hükümete başvuru yaptı. Almanya ile olan bütün alacak ve şahsi hesapların tasfiyesi için hazırlanan kanun projesi Büyük Millet Meclisinin son günlerinde geri bırakıldı. Bunun üzerine İstanbul Türk Tüccar Derneği Alman Alacakları Komitesi, hükümete başvuru yaptılar. Alacakların tasfiyesi için kanuna gerek olmadığına dair rapor sundular (Milliyet 1950n, 2). Alman kliringinde bloke edilmiş olan Türk devletine ve tüccarının alacakları ile hasara uğrayan Türk vatandaşlarının kayıplarının tanzimi için kurul

oluşturma kararı alındı. Ancak seçimler sonucunda Meclisin yenilenmesi nedeniyle sonuca ulaşamadı. Demokrat Parti, bu meseleyi yeniden ele aldı. Kasım 1951'de Almanya'dan alacağı olan bloke edilen paralarının mal olarak verilmesi kararı çıktı (Milliyet 1951d, 2) Ancak sorun 1952 yılına gelindiğinde henüz çözülmüş değildi. İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar, Almanya'dan sipariş edilen malları gelmediği halde yatırdıkları avansı geri alamayan Türk tüccarlarının hakları ile Almanya'da işgal altında bulunan yerlerde savaş nedeniyle mağdur olan Türk vatandaşlarının durumu ile ilgili olarak TBMM'ye soru önergesi verdi. Bu konu hakkında TBMM'de yapılan konuşmalar incelendiğinde eleştirilerin iki nokta üzerinde toplandığı görülmektedir. İlk nokta 1944'ten 1952 yılına kadar Almanya ile yapılan bütün muamelelerin dondurulmuş olması ve alacaklı olan tüccarın işlem yapamaz hale getirmiş olmasıdır. İkinci olarak Almanya ile ticari ilişkilerini durduran diğer ülkelerin kendi topraklarında bulunan Alman varlıklarına el koymak suretiyle bu sorunu giderdikleri halde Türkiye'nin bu yola başvurmamış olmasıdır. Aslında 1947'de Sekster Kanununun yani bu malları tasfiyeye tabi kanununun sevki Recep Peker imzasıyla daha önceden de gündeme gelmişti. Ancak çözüme kavuşamamıştı (TBMM Zabıt Ceridesi 1952, 257-260).

Bir diğer sorunsal henüz iki ülke arasındaki savaş halinin sona ermemiş olmasıdır. 13 Temmuz 1951'de TBMM'de Almanya ile devam eden harbin bitirilmesi için görüşmeler yapıldı. İzmir Milletvekili Osman Kapani, Türk-Alman ilişkileri hakkında mecliste izahat verdi. Bu açıklamaya göre, Almanya aslında Türkiye ile doğrudan ticaret anlaşması yapmak istemektedir, ancak bunun için savaş halinin sona ermesi mecburidir. Almanya ile yapılmış olan iki anlaşma, Türkiye tarafından tanınan Batı Almanya Devleti ile değil buradaki işgal kuvvetleri komutanlarıyla yapıldı. Bu durumda harp haline son verilmesi kanunu çıktığında hem Batı Almanya ile yeni ticaret anlaşmaları imkânı bulunacak hem de Türk tüccarlarının alacakları ile ilgili sorunlar da çözüme kavuşacaktı. Ayrıca harp halinin son bulmaması ticareti başka bir yönden de olumsuz etkilemekteydi. Türk tüccarlar ile Alman tüccarlar arasında bir sorun çıktığında Alman tebaasından olan kişinin Türk mahkemelerine başvurma hakkı -savaş hali devam ettiği- bulunmamasıdır. Ayrıca Türkiye'ye gelmek isteyen bir Alman tüccar, ancak özel izinle gelebilmekteydi (TBMM Zabıt Ceridesi 1951, 159). 14 Temmuz 1951'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Almanya ile harp halinin son verilmesine dair hazırlanan kanun tasarısı görüşüldü. Bu kanunun kabul edilmesinden sonra Türkiye-Almanya arasında ikili ticari ilişkiler kurulmasına karar verildi (Milliyet 1951a, 3). 18 Temmuz 1951'de "Almanya ile Harbe Nihayet Verilmesine Dair Kanun" kabul edilerek 24 Temmuz 1951'de Resmi gazetede yayınlandı (Resmi Gazete 1951, 1681). Bu tarihten sonra Türkiye, Batı Almanya ile doğrudan ticari anlaşma yapma hakkını edinmiş oldu.

13 Eylül 1951'de İzmir Fuarının daveti üzerine Batı Almanya İktisat Bakanı Profesör Erhard, İstanbul ve İzmir'e geldi. Batı Almanya İktisat Bakanı, Türkiye'yi Almanya'ya davet etti. Adnan Menderes, Almanya'ya gidecek olan heyete iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri teksif/sık ve uzun vadeli olmasını engelleyen hususların ortadan kaldırılması için yapılması gerekenleri gözlemlenmelerini istedi. 28 Kasım 1951'de başlayan ve 14 gün süren gezide, Almanya'nın Bonn, Hamburg, Kiel, Frankfurt şehirlerine giden Türk heyeti, 12 Aralık 1951'de Batı Almanya tetkik seyahati hakkında bir rapor hazırladı (BCA. 030.01.84-532-9, 3). Bu raporda Almanya ile görüşülecek konular belirlendi. Bu konularda ilk sırayı zirai ürünlerin mübadelesi özellikle pamuk, tütün, kuru meyve vardır. İkinci konu sanayi ile ilgilidir. Sanayide kullanılacak olan madenlerin kullanım şekilleri üzerinde duruldu. Bu madenler arasında linyit madeni öne çıkmaktadır. Bu belgeye göre (BCA. 030.01.84-532-9, 1) suni gübre işini ele almak gerekmektedir. Örneğin suni gübre elde etmek için Kütahya linyitleri kullanılabilir. Yine linyitin köylü tarafından kullanılmasını sağlamak için koklandırma konusu ele alınmalıdır. Ayrıca doğuda Erzurum yakınlarında bulunan büyük ve iyi linyit madenlerinden kok üretilerek doğu bölgesinde odun ve tezek kullanımını azaltılabilir. Türkiye'de maden bölgeleri sahilden 200-

600 kilometre içeridedir. Krom, kurşun, çinko gibi sanayiyle zenginleştirilebilir.

Almanya'da ziyaret edilecek olan müesseseler şunlardır (BCA. 030.01.84.532.9, 2):

Fabrikalar:

1. Ludwigshafen'de Badische Anilin W. (suni gübre için),
2. Hamburg ve Kiel'de Nordsee-Fischeri (Balıkçılık için),
3. Hamburg Sigara Fabrikası,
4. Essen'de maden işletmeleri,
5. Hanover Ziraat aletleri ve makineleri fabrikaları.

Liman ve Antrepo İşleri:

Hamburg serbest limanı ve mağazaları

Bankalar ve Kooperatifler:

1. Masken-İpotek Bankası,
2. Zirai Kredi Kooperatifleri Merkezi,
3. Mont de Piete Müesseseleri,

İktisat Nezareti ve Meslek Teşekkülleri

1. Bonn'da İktisat Nezaretinin teşkilatı,
2. Frankfurt Ticaret ve Sanayi Odası ve Borsası,
3. Kiel'de Dünya İktisat Enstitüsü

Almanya İktisat Bakanı ile yapılan görüşmede Türk-Alman ticaretinin artırılması, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden kanundan faydalanılarak Türk-Alman ortaklığıyla kurulacak tesisler, Türkiye tarafından Alman sanayicilerine siparişi verilen malzemenin bir an önce Türkiye'ye teslim edilmesi konuları vardır. Ayrıca Türk heyet, Almanya'nın Türkiye'den ithal ettiği pamuk ve tütünlerin daha fazla kullanılması için bazı isteklerde bulundu. Bunlar arasında Türk tütünlerinin Almanya'da daha fazla tüketilebilmesi için sigaradan alınan tüketim vergisinin 10 fenikten 8 fenike indirilmesi vardır. Ancak Alman İktisat Bakanı Profesör Erhard buna maliye bakanlığının karar vereceğini belirtti. Türk pamuklarının Alman dokuma sanayisinde daha fazla kullanılmasını isteyen Türk heyete Almanya İktisat Bakanı, Türk pamuklarının Almanya'da rağbet gördüğünü ancak standardizasyon meselesini Türkiye'nin tamamen halledebilmesi halinde değer kazanabileceğini söyledi. Ayrıca Türk pamuklarının fiyatlarının sıkı sık iniş çıkış yaşamamasını istedi. Türk heyeti, Alman Maliye Bakanı Schöffler'le görüşerek sigaradan alınan verginin indirilmesi isteğini tekrarladı. Almanların 35.000 ton yani 30 milyon liralık tütün alma sözünün ancak 4.5 milyon liralık kısmını yerine getirdikleri de hatırlatıldı (BCA. 030.01.84.532.9, 4-5). Seyahat programında yer alan Ludwigshafen'de Badische Anilin W. Fabrikasıyla suni gübre fabrikası konusu görüşüldü. Türkiye'de Türklerle ortak olarak Kütahya civarındaki linyitleri kıymetlendirmek suretiyle suni gübre fabrikası yapmaya karar veren şirket yaklaşık 20 milyon lira tahsis ettiklerini açıkladılar (BCA. 030.01.84.532.9, 9).

Türkiye-Almanya arasındaki ticari faaliyetlerin artması İngiliz tarafında hoşnutsuzluk yarattı. İngiliz Sanayiciler Federasyonu Dış Ticaret Servisi Direktörü Ramsden, Alman rekabetinin, İngilizleri Türk pazarından bertaraf ettiğini ve Almanya'nın Türkiye'yi özellikle makine ihracatında mühim bir pazar olarak gördüğünü beyan etti (Milliyet 1950e, 3). Frankfurt'taki Ticaret Ataşemiz Ekrem Geriş, Türk-Alman ticari ilişkilerinin gelişmesinin sebebi olarak Almanya'nın iyi kalitedeki malları çabuk ve ucuza tedarik etmesini göstererek Ramsden'in bu beyanatına cevap verdi (Milliyet 1950f, 5). Ayrıca Almanya'nın İsviçre bankaları üzerinden uzun vadelerle teklif yapması da Türk-Alman ticaretinin geliştiren bir başka unsurdur (Gallier 1951, 22). İktisadi Yürüyüş dergisinde "Türk Piyasaları Elden Gitti mi?" başlıklı yazıda (1951, 22) İngiliz Sanayi Federasyonu ve Milli İmalatçılar Birliği gibi teşkilatların tüm dikkatini Türk-Alman ticaretine çevirdiklerinden bahsedildi. Bahsi geçen

yazıda 1945'te Türkiye'nin İngiltere'den ithalatının %23.3 olduğunu bu rakamın 1950 yılı itibarıyla %17.3'e düşmüştü. İngilizlerden yapılan ithalatın azalmasının sebebini Almanların, en ucuz İngiliz fiyatından demir malzemeyi %30, kabloları %30, elektrik makineleri ve kuvvet santrali malzemesini %50, dokuma makinelerini %30 daha ucuza teklif edip satmasıdır. Bu durum Türkiye'de yerleşmiş İngiliz firmalarının %50 kadar kayba uğramalarına sebep oldu. Bir diğer sebep olarak İngilizlerin Türkiye'ye 235 milyonluk eşya satarken Türkiye'den yalnızca 47 milyon liralık eşya alması da gösterilebilir. Yani alım, satımın beşte biri oranındadır. Bu da Türkiye'nin kendisinden daha fazla mal alan Almanya ile ticaretini arttırdı (Maclean 1953, 88).

Tablo 2 1950-1951 senelerinde Türkiye'nin yüzde olarak ithalatı (Çalışma 1952, 26)

Ülkeler	1950	1951
Batı Almanya	%21,2	%26,6
Amerika	%16,9	%21,4
İngiltere	%14	%8,3
Fransa	%4,3	%6,6
İtalya	%5,5	%4,2

Türk-Alman Ticaret Odasında bir konferansta konuşan Kurt Müller-Eckert (1951, 4), Batı Alman tüketicilerine hitap eden Türk pamuk ve tütününü tanıtan reklamların yapılması zorunluluğundan bahsetti. Türk Tekel mensuplarına, Batı Almanya'da 1945'ten beri Virginia tütününden yapılan sigaraları kullanan kişileri tekrar Türk tütününe çekmek için reklam yapılması gerektiğini vurguladı.

1952 yılına gelindiğinde basında Almanya ile yapılan ticaretin detaylarına dönük haberler yer almaktadır. 1952'de tarımsal ve hayvansal ürünler içinde Almanya'nın Türkiye'den 500 bin dolarlık portakal, 75 bin dolarlık balık konservesi, 30 bin dolarlık yaş meyve alması kesinleşti (Milliyet 1952b, 2). Alman ticaret heyeti Türkiye'den 30 bin liralık meyve, 100 bin dolarlık tütün kırpıntısı, 15 bin dolarlık lüle taşı, 500 bin dolarlık pamuk döküntüsü, 20 bin dolarlık halı ve 300 bin dolarlık portakal almak istediler. Ayrıca Batı Almanya hükümeti 11 bin ton tütün almayı kararlaştırdı. Türkiye'ye ise karşılığında demir verecektir (Milliyet 1952c, 7). Türkiye ile Almanya arasında 120 milyon dolarlık ticaret anlaşması imzalandı. 10 milyon kilo tütün alımı gerçekleştirmek üzere Alman firmalar Türkiye'ye geldiler (Milliyet 1952d, 2). Ancak Almanya, tütün ihtiyacını Türkiye'den ziyade Yunanistan'dan karşıladı. 1950'de Almanya'ya 2.900 tonluk tütün satan Yunanistan bu ihracatını 1955'te 18.933 tona çıkardı. Türkiye'nin Almanya'ya tütün ihracatı 1950'de 6.100 onken 1955'te ancak 7.866 tona yükselebildi. Alman Sigara Sanayi Birliği adına gönderilen yazıda bu durumun sebebi olarak Türk tütünün Yunan tütününden daha pahalıya satılması ve Türk ithalatçılarına "mal garanti lisansı" adı altında yapılan uygulamanın olumsuz tesirlerini gösterdi (BCA. 30.1.0.0/78-492-14, 6-9). Türk ithalatçıları Almanya'dan makine ve makine aksamı ile ziraat aletleri ithal etmek için temaslara başladı (Milliyet 1952b, 2). 1953 yılına gelindiğinde, Almanya, hem Türk mahsullerinin en büyük alıcısı hem de Türkiye'deki en büyük mal satıcısı konumuna geldi. Bunun sebebi Almanya'nın siparişleri hemen teslim etmesi ve uzun vadeli krediler sağlamasıdır. Bu sebeple Türkiye'deki birçok yerde Alman traktörleri ve makineleri daha fazla kullanıldı (Maclean 1953, 88)

1952'de Almanya'da ticari temaslarda bulunan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, iki ülke arasındaki ilişkileri şu şekilde özetlemiştir: "*Almanya ile ticari ve sanayi olmak üzere iki şekilde ilişkiler ilerlemektedir. Türkiye'nin 1951 yılının dokuz aylık dış ticaretinde ithalatta %22 ile Almanya ilk sırada yer alırken; ihracatta %23 ile Almanya ikinci sırada bulunmaktadır. Özellikle az nikotine sahip olduğu için Türk tütünü rağbet görmektedir. Tütünün yanında pamuk ve kuru meyve ihracatı yapılmaktadır. Ancak pamuk alımıyla ilgili olarak standardizasyon*

problemi vardır. Örneğin daha 1949'da bu konuyla ilgili tedbirler alınması istenmiştir". Son Posta gazetesinde çıkan bir haber bu durumu doğrular niteliktedir. Habere göre (1949a, 5) Almanya'daki işgal makamları tarafından kontrol edilen iç ve dış ticaretin Mart 1949'da tamamen serbest bırakılacağı haberi küçük esnafın hükümetten yardım talebinde bulunmasına neden oldu. Almanya'daki Türk tüccarlar bu durumun pamuk fiyatlarının yükseleceği anlamına gelmediğini belirterek Türk pamuk fiyatlarının dünya piyasalarıyla uyumlu olmasını istedi. Alman Badische Anilin fabrikaları, Kütahya'da Seyitömer linyitlerinden suni gübre fabrikası kurmak istediklerini dile getirdiler (Milliyet 1952a, 1-7).

Tablo 3. Federal Almanya Cumhuriyetine ihraç edilecek Türk Malları (Türkiye İktisat Mecmuası 1953, 191)

Malın Cinsi	Senelik kontenjan
Krom	2.500.000 dolar
Manganez cevheri	500.000 dolar
Kurşun ve çinko cevheri	500.000 dolar
Antimuan cevheri	300.000 dolar
Bakır	4.000.000 dolar
Karabük pik demiri	30 000 ton
Hurda demir	50 000 ton

Ancak 1954 yılına gelindiğinde, 1952'de ithalatın aşırı artması Türkiye'nin dış ticaret dengesinde açık ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu açığı ihracat fazlasıyla kapamak isteyen Türkiye'nin önündeki en büyük engel Türk mallarının fiyatlarının dünya piyasalarına uygun düşmemesiydi. Sonuç olarak 1953-1954 yılları Türkiye'nin ticaret açığını ödemeye başladığı yıllar oldu. İhracatı arttırabilmek için II. Menderes Hükümeti döneminde, Başbakan Adnan Menderes kalabalık bir heyetle Almanya'ya giderek iki ülke arasındaki ticari pürüzleri gidermeye çalıştı. Alman sanayiciler, Türkiye'nin 1952-1954 yılları arasındaki ödeme sıkıntısı ve plansızlığına işaret ederek yeni bir iş birliğine sıcak bakmadılar. Ancak Adnan Menderes'in ziyareti bu konudaki şüphelerin giderilmesini sağladı (Yazman 1954, 1-17). Özellikle Türkiye'nin 18 Ocak 1954 tarih 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkartması ödemeler dengesinde olumlu katkıda bulunabilecek girişimlerin teşvikini sağlamayı amaçlamaktaydı. Yabancı sermaye açısından asıl cezbedici olan ise kanunun yabancı sermayeli kuruluşlara sadece kârları sermayeye ekleme hakkı değil ayrıca başka girişimlere de yatırma hakkı tanınmasıdır. Ayrıca aynı tarihte "Petrol Kanunu" da çıkartıldı (Uras 1979, 110-111; Sezer 2008, 100).

Sonuç

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin Almanya ile ticari ilişkilerini sürdürmesinin temel nedenlerinden biri olarak Türkiye'nin ilaç ihtiyacını söyleyebiliriz. 1940'ta iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşması içeriği incelendiğinde atabin yani sıtma hastalığında kullanılan ilaç mukabilinde Almanya'ya ek ihracat yaptığı göze çarpmaktadır. Ek olarak Müttefik Kuvvetlerinin Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu ürünleri göndermedikleri de açıktır. Almanya ile ilişkilerin durdurulduğu tarihten itibaren geçen sürede diğer Avrupa ülkeleri Türkiye'nin Almanya ile olan ithalat-ihracat rakamlarına ulaşamamıştır. Nitekim savaşın bitiminden sonra başlayan ticari ilişkilerin kısa sürede 1944'ten önceki haline gelmesinin sebeplerinden biri de budur.

Türk-Alman ticari ilişkilerinden rahatsızlık duyan ve bunu dile getiren İngiltere'nin Türkiye'ye Almanya'dan çok daha pahalıya ürün satması da Türkiye'nin tercihini Almanya'dan yana kullanmasına sebep olmuştur. Türk-Alman ticari ilişkilerini canlandıran başlıca iki önemli olay vardır. Bunlardan biri Marshall Yardımı/Planıdır. İkincisi ise 1951'de Almanya ile olan

savaş halinin resmen son bulmasıdır. 1951 tarihine kadar Türkiye'nin yapmış olduğu anlaşmalar Almanya'daki Amerika Bileşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Fransız işgal bölgelerindeki Askeri Hükümetleriyledir. Bu sebepten dolayı özellikle tütün satışıyla ilgili sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Marshall Yardımı/Planı 1951'de son bulduktan sonra bile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler sürdürülebilmiştir.

1944'e kadar Alman sigara endüstrisinde revaçta olan nikotini düşük Türk tütünü yerini nikotini yüksek Virginia tütününe kaptırmıştır. Eski pazarını yeniden kazanmak isteyen Türkiye, Marshall Planını gerekçe göstererek ABD'den Avrupa'ya olan tütün satışını azaltma isteğinde bulunmuştur.

İki ülke arasında ticari ilişkilerde dikkat çeken bir başka nokta ise Türk mallarının fiyatlarındaki dengesizlik ve standardizasyon eksikliklerinin rekabet gücünü azalttığını Almanların sürekli dile getirmeleridir.

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan Türk-Alman ticaretinin başlangıcı Marshall Planının uygulanmasıyla eski seviyesine yükselmiştir. Ancak alınan yardımlar Avrupa'daki iktisadi kalkınmayı sağlarken bu durum Türkiye'de beklenen sonucu vermemiştir. Bilakis Türkiye için 1953-1954 yılları ticaret açığını ödemeye başladığı yıllar olmuştur. Türkiye bu sebeple yabancı sermaye çekebilmek için II. Adnan Menderes Hükümeti döneminde 18 Ocak 1954'te kapsamlı bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartmak zorunda kalacaktır. Bu da başka bir makale konusu olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Kitap ve Makaleler

- Altun Ş. (2007). *Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi*. İstanbul 2007.
- Baade F. (1952). “Avrupa Birleşmiş Devletleri Çerçevesinde Türkiye ve Almanya”. *Türkiye İktisat Mecmuası: Özel Sayı* (1952) 24-28.
- Dessecker G. (1951). “Türk Alman Ticareti”. *İktisadi Yürüyüş* 12/ 276-277-278 (1951) 24-25.
- Doğan H. (2014). *Cumhuriyet Gazetesine Göre II. Dünya Savaşı Döneminde Almanya (1939-1945)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya 2014.
- Eckert K. M. (1951). “Türk-Alman İktisadi Reklamcılığı”. *İktisadi Yürüyüş* 12/ 276-277-278 (1951) 1-4.
- Ercan M. A. (2006). *XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye-Almanya İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi, Kars 2006.
- Erhan Ç. (1996a). “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51 (1996) 267-268.
- Erhan Ç. (1996b). “Avrupa’nın İntiharı” ve II. Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51(1996) 259-273.
- Ertem B. (2009). “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Yardımı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2009) 377-397.
- Gallier P. (1951). “Türk Piyasası Elden Gitti mi?”. *İktisadi Yürüyüş* 12/276-277-278 (1951) 22-23.
- Güney P. (2006). “Marshall Planı: Avrupa Birliği’nin İnşasında Amerikan Harcı”. *Ankara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Dergisi* 5 (2006) 3. 103-114.
- Heinrich I. H. M. (1951). “Türkiye’de Alman Yapı Sanayii Faaliyetleri”. *İktisadi Yürüyüş* 12/276-277-278 (1951) 55-58.
- Hughes G. F. G (1952). “Türkiye’nin Ticari Meseleleri”. *Türkiye İktisat Mecmuası* 5 (1952) 51-54.
- Karavar H. (2019). *Atatürk Döneminde Madencilik*. İstanbul 2019.
- Maclean F. (1953). “Türkiye’de İlerleme”. *Türkiye İktisat Mecmuası* 55 (1953) 84-90.
- Meşe E. (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri Türk Sağında Antikomünizmin İnşası*. İstanbul 2016.
- Merih T. (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*. Ankara 2006.
- Öğreten C. (2014). *Tarihsel Açıdan Türkiye-IMF İlişkilerinin Başlangıç Dönemi (1947-1960)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara 2014.
- Örnek C. (2015). *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*. İstanbul 2015.
- Özduman A. R. (2008). *II. Dünya Savaşında Türk Basınında Türk-Alman İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Özgüldür Y. (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*. Ankara 1993.
- Özkan M. (2013). *İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Krom, Silah Ticareti ve Kredi İlişkileri*. İstanbul 2013.
- Şibay E. (1949). “Marshall Planı ve Türkiye”. *Çalışma* 4/26 (1949) 28-32.
- Tekeli İ. & İlkin S. (2014a). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi* Cilt 1. İstanbul 2014.
- Tekeli İ. & İlkin S. (2014b). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi* Cilt 2. İstanbul 2014.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1948). Dönem 8, Cilt 12, Birleşim 85.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1951). Dönem 9, Cilt 9, Birleşim 99.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1952). Dönem 9, Cilt 15, Birleşim 71.
- Tören T. (2006). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.
- Uras T. G. (1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul 1979.
- Yazman A. T. (1951). “Tütünlerimiz ve Almanya”. *İktisadi Yürüyüş* 12 (1951) 268-271.
- Yazman A. T. (1954). “Türk-Alman Ticareti”. *İktisadi Yürüyüş* 15 (1954) 317-319.

Sürelî Yayınlar

- Kanunlar Dergisi (1941). *Kanunlar Dergisi*. Cilt 22. Ankara 1941.
- Kanunlar Dergisi (1949). *Kanunlar Dergisi*. Cilt 31. Ankara 1949.
- Milliyet (1950a, Nisan 5). Tütünlerimize Karşı Talepler Başladı.
- Milliyet (1950b, Nisan 14). Almanya'dan Ucuz Çelik Teklif Ediliyor.
- Milliyet (1950c, Nisan 22). Almanya'ya Halı İhracı.
- Milliyet (1950d, Eylül 23). Doktor Schöne'nin Dünkü Temasları.
- Milliyet (1950e, Nisan 18). İngilizlerin Endişeleri.
- Milliyet (1950f, Nisan 19). Türkiye'deki İngiliz-Alman İş Rekabeti.
- Milliyet (1950g, Ekim 10). Almanya'ya Sipariş Edilen Balık Ağı İplikleri.
- Milliyet (1950h, Nisan 20). Almanya'dan 21 Kok Fırını Satın Aldık.
- Milliyet (1950i, Nisan 22). Tütün İhracatımız.
- Milliyet (1950j, Nisan 25). İsmarlanan Yeni Gemiler.
- Milliyet (1950k, Nisan 27). Hükümetin Yeni Deniz Ulaştırma Programı.
- Milliyet (1950l, Nisan 27). Fındık Fiyatı Arttı.
- Milliyet (1950m, Şubat 16). Karadeniz Tütün Piyasası.
- Milliyet (1950n, Ağustos 28). Almanya'daki Türk Alacakları Meselesi.
- Milliyet (1951a, Temmuz 14). Almanya ile Harp Haline Son Veriliyor.
- Milliyet (1951b, Haziran 13). Almanya'da İnşa Edilen İki Motör Geldi.
- Milliyet (1951c, Kasım 25). Türk-Alman Ticaret Anlaşması.
- Milliyet (1951d, Kasım 24). Tüccarın Almanya'daki Alacakları Ödeniyor.
- Milliyet (1952a, Ocak 1). Almanların Türkiye'de Kuracağı Fabrikalar.
- Milliyet (1952b, Şubat 13). Almanya ile Ticaret.
- Milliyet (1952c, Şubat 16). Almanya ile Ticaretimiz Gelişmeye Başladı.
- Milliyet (1952d, Mart 5). Almanya'ya Tütün İhracatı.
- Milliyet (1995, Haziran 2). Marshall Yardımı Nasıl Alındı.
- Resmi Gazete (1951, Temmuz 24). Almanya ile Harp Haline Nihayet Verilmesine Dair Kanun.
- Son Posta (1949a, Ocak 1). Almanya İşgal Bölgesine 43.395.000 Dolarlık Mal İhraç Edeceğiz.
- Son Posta (1949b, Ocak 21). Almanya'dan Tütün Almak Üzere Bir Heyet Geldi.

